

ПРИЛОГ СФРАГИСТИЦИ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

У току једне непуне деценије, колико је трајао први српски устанак, институција печата доживела је свој брзи размах и развитак. Повремене ратне прилике и нови друштвено-економски односи настали у фази формирања слободне државе захтевали су правну сигурност како званичних тако и приватних аката. Различита административна средства, међу која је у првом реду спадао печат, нашла су своју широку примену у устанку, јер су она била неопходни чинилац за обезбеђење пуне аутентичности докумената. Тај моменат био је од велике важности нарочито с обзиром на процес имовинске диференцијације друштва. Висок ниво европске администрације, посебно суседне аустријске, који су устаници имали прилике да упознају у разним приликама, извршио је свој утицај у томе смислу.

Печат као материјални израз веродостојности једног списка садржи поред своје документарне вредности и елементе културно-историског и естетског значаја. У формалном и садржајном погледу устанички печати имају својих особености које, из једног посебног аспекта, бацају светлост на културно и политичко стање српског друштва онога времена.

Печати из устанка, као уосталом и печати из других епоха, доспели су до нас у два облика: као отисци изведени у воску (ређе у другим материјалима), или као оригинални метални негативи. Док прва група својом бројношћу чини претежни део грађе, дотле друга, сачувана у знатно мањем обиму, има извесних квалитативних предности. Отисци у воску нису у свим случајевима изведени сасвим прецизно; шта више има их таквих чији се садржај не може разазнати. Као крт материјал печатни восак је изложен сталном пропадању. Услед манипулације са документима приликом службене обраде или проучавања, восак се лако ломи и осипа. Понекад су печати пропали убрзо после стављања, јер су отискивани на местима где се хартија преклапала формирајући неку врсту коверте, те су приликом отварања уништавани. На многим документима само једва видљиви трагови сведоче о некадашњем постојању печата.

Метални негативи, међутим, поред своје трајности, омогућују потпуније и детаљније сагледавање садржине и ликовне обраде печата. Они пружају и низ појединости везаних за граверску вештину и за утврђивање провенијенције печата. У збирци Музеја првог срп-

ског устанка чува се десетак таквих оригиналних печата који су припадали разним личностима или институцијама устанка. Они ће бити предмет овога прилога. Мада се овде ради о једном ограниченом броју печата, њихова разноврсност и појединачна важност дају основа за шире закључке и пружају извештај пресека ове графичке дисциплине, прилагођене нашим потребама са почетка XIX века.

Печати који носе обележје устанка појављују се врло рано, већ неколико месеци по његовом избијању.¹ Током устанка изгледа да су све значајније војне старешине, истакнутији кнезови и установе добиле своје печате. Појединци су располагали са два и више печата² и употребљавали их по свој прилици према врсти кореспонденције, као што се иначе по традицији чинило.³

У ово време скоро опште неписмености функција печата је била од нарочито значаја. Потписи нису играли важнију улогу, јер су их у већини случајева стављали писари. Докуменат је добијао аутентичност тек када је био снабдевен печатом који се по правилу налазио код власника. Према томе, печат је био једноставно и поуздано средство којим су могла да се служе и неписмена лица. Његова сликовитост била је свакоме лако разумљива.

За време устанка печати су отискивани у воску црвене или црне боје а ређе помоћу чађи од свеће. Пошто су наши печати махом били подешени за стварања пластичног отиска, код овог другог начина добијана је само контурна слика, док су се разни детаљи који су лежали у дубљем резу, губили.

Иако носе посебне карактеристике, печати из времена устанка нису потпуно самосвојна појава у односу на остали наш материјал. Они се уклапају у општи ток развоја наших печата,⁴ специјално онај који се одвијао на терену Војводине, где је вештина резања печата била на лепој висини. Тамо је постојао обичај да сви имућнији грађани и црквена лица, затим занатлије и њихове корпорације, села и црквене општине наручују своје печате.⁵ Сваки печат захтевао је карактеристични амблем што је граверски посао стално потстицало у стваралачком погледу. Стилске и занатске особине устаничких печата сведоче да су устаници претежни део својих потреба у печатима задовољавали у Војводини или је пак по који тамошњи мајстор прелазео на рад у Србију задржавајући и даље стари начин рада. Као што су устаници своје прве заставе добили из Војводине тако је било бесумње и са печатима. Током устанка појавио се још један извор за снабдевања печатима, али је знатно ређе коришћен од претходног. Како се може закључити из стилског обликовања неких печата и извесних писаних података, то је била Русија.⁶ Стање заната у Србији било је такво да је импорт ових предмета био нужан. Домаћих мај-

¹ Архив САН бр. 377 од 14 јула 1804. Докуменат се сада налази у Музеју првог српског устанка.

² Колико се може судити по сачуваном материјалу то су Карађорђе, Јаков Пенадовић и Лука Лазаревић. Бесумње да их је било више.

³ Ст. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, Годишњица Николе Чупића, VI, 1884, 56.

⁴ Упор.: Епископ Никанор, *Стари манастирски печати*, Старица, 1891, 1—2, 31, 32, и напомена Валтровића, 33, 34.

⁵ Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, II, Нови Сад 1959, 289—290.

⁶ П. Васић, *Српска ношња за време првог устанка*, Историски гласник, 1—2, 1954, 169.

стора гравера једва да је било. За војводу Петра Николајевића Молера, иначе сликара пре устанка, може се претпоставити да је познавао технику рада на печатима, али је био сувише ангажован на другој страни да би се, сем у изузетним случајевима, бавио њом.⁷ Ретким домаћим печаторесцима недостајало је боље познавање заната. Њихова дела су сиромашна у садржају, а веома рустична у обради, тако да се лако одвајају од производа искусних гравера.

Устанички печати имају изразито западно-европску хералдичку форму. Хералдички обичаји акумулирани код Срба нарочито од појаве Жефаровићеве Стематографије (1741), нашли су после значајних победа устаничког оружја широко поље примене. Дотле пригушене националне аспирације нагло су дошле до видног изражаја и на печатима. Као централни мотив веома често се појављује грб Србије — крст са оцилима постављен на штиту, онако како га је приказао Жефаровић, односно Павле Ритер Витезовић и њихови још ранији претходници. Остали атрибути општег карактера, као што су шлем са челенком или без ње, штит, круна, савијена рука са исуканом сабљом, орао и лав, вуку своје корене из средњег века и његовог изворног хералдичког репертоара.⁸ Веома је занимљива честа употреба штита као централног мотива у чијем су средишту и околу њега постављени симболични знаци. У томе се по снази традиције задржало једно средњовековно правило које признаје у правним споровима само оне печате чији је грб претстављен у штиту а не грб приказан на неке друге начине.⁹ То уједно указује да је првобитно место грба било на стварном штиту. Трофејни знаци као симболи војничке моћи такође су омиљен мотив устаничких печата и састоје се од различитог оружја и војне опреме. За неке приказе оружја може се приметити да припадају савременом наоружању.

Тематика представа на печатима одражавала је у главним линијама смернице устанка. У први мах резани су симболи који су приказивали борбу уопште, а касније, већ према развоју устанка, борбу за национално ослобођење. Посматрајући печате у целини може се закључити да су се устаници определили за извесне типове који су понављањем постали обрасци. То истовремено значи да су наручиоци, стављени у положај да бирају, испољавали један одређени естетски укус.

У ликовном погледу ови печати носе одлике класицистичког стила, мада има примерака који су рађени у барокном духу. Већина их је на лепом занатском нивоу, нарочито с обзиром на веома сложене композиције. Тамо где је на изглед печата утицала воља наручиоца, печати су богатије опремљени, јер је наручилац желео да га печат што достојније репрезентује. Међутим када су печати рађени за установе, као например за магистрате, знатно су једноставнији и сиромашнији у декорацији.

Према централном мотиву, устанички печати припадају монограмном или грбовном типу. Монограмни печати, уколико имају само иницијале без придодате легенде, отварају понекад питање аутентич-

⁷ С. Шакота, *Сликарско дело Петра Николајевића Молера*, Зборник Музеја првог српског устанка, Београд 1959, 136, 137.

⁸ А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, Књига Матице српске бр. 40, Нови Сад 1910, 13, 19, 20.

⁹ Ст. Новаковић, н. д., 8.

ности предмета. Грбовни печати имају обично опширније и одређеније текстове. Легенде су писане на посебним пољима и то редовно ћирилицом. Понеком граверу поткрале су се грешке у језику.

*Печай Луке Лазаревића*¹⁰ Елипсастог облика. Пречник по висини елипсе 2,7 см. а по ширини 2,1 см. Израђен је од месинга. Има дршку величине 3 см. са рупицом на којој се некада налазила алка. Печат је гравиран плитким резом те му је отисак мале рељефности. Са спољне стране плоче печата угравиран је знак радионице у облику два укрштена пијука. Тип је грбовног печата. У средини се налази грб Србије изнад којег је круна а око њега војни амблеми: топови, ђулад, заставе, бојна секира, сабља, копља и један крсташ барјак. Све је ово постављено на неку врсту постоља. Легенда је гравирана ивицом печата и гласи: *Комендант шабачки Лука Лазаревић*.

Најбоље технички изведене партије су војни амблеми. Они су рађени минуциозно са мноштвом детаља. Слабије је израђен грб са круном и легенда. Круна је шта више ексцентрично постављена у односу на грб, а и слова нису уједначена. Све то индицира да је гравер за општу претставу војних симбола располагао шаблоном, док је српски грб и слова резао самостално. Овај печат сличан је по облику једном другом печату Луке Лазаревића који је сачуван у отиску, и који је чешће употребљавао.¹¹ Разликује се само у извесним детаљима и у легенди. Оба печата радио је очигледно један мајстор и то неки наш човек из Војводине. Иако није спадао у прворазредне мајсторе, био је прилично вешт гравер.

*Печай Луке Лазаревића*¹² (сл. 13). У збирци се налази још један сачувани печат Луке Лазаревића. Елипсастог је облика. Пречник по висини 3 см. а по ширини 2,5 см. Израђен је од месинга. Дршка је шупља, за уметање дрвеног држача. Печат је резан дубоким урезима тако да отисак оставља пластичнији рељеф. Тип је монограмног печата. У средини се налази штит са монограмом Луке Лазаревића изведеним курзивним словима (*Л. Л.*). Изнад штита је шлем са круном а околу су војни амблеми, али у мањем броју него на његовом претходном печату, и то само топови и заставе. При дну ове представе налази се сасвим ситна камеја, очигледно знак радионице.

Печат је изрезан у рафинираном класицистичком стилу, са мирном и уравнотеженом композицијом и са мало али лепо одабраних детаља. Гравер је показао изразити осећај за пластику, за деликатне односе удубљених и испупчених површина. Заставе су лепо материјализоване са драперијом која лежерно пада. Једини живахни елемент у овој мирној композицији су кићанке на заставама, које су постављене тако да уносе мало више динамике.

Стилска чистоћа и прецизност израде говоре да је овај печат резао, у некој аустријској или руској радионици, мајстор који је одлично познавао граверски занат. За потврду да се овде ради баш о печату Луке Лазаревића, служи чињеница да је он откупљен од Лукиних

¹⁰ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 524. Овај печат је 1905. године поклонила Народном музеју Милица, удова Александра Лазаревића. Печат је заједно са Историском збирком Народног музеја предат Музеју првог српског устанка 1955. год.

¹¹ Државни архив Србије, ЗМП, ИБ 45.

¹² Музеј првог српског устанка, инв. бр. 681.

потوماка заједно са другим аутентичним предметима међу којима је и диплома са медаљом, добијена од руског цара Александра I. Овај печат вероватно је служио за приватну употребу.

*Печат Младена Миловановића*¹³ (сл. 14). Елипсастиг облика. Пречник по висини 3,7 см. а по ширини 3 см. Израђен је од неке врсте челика. Има дрвену фазонирану дршку која је упасована у металну увлаку. Печат је резан дубоко, у више слојева, тако да отисак даје јак рељеф. Представа на печату доста је компликована. На десној страни (гледано на негатив) налази се фигура младића у оклопу са кацитом на глави. У левој руци држи исукану сабљу, а у десној испруженој терације, али тако да се терације налазе у самом центру композиције, у овалу штита, истакнуте као најважнији симбол. Изнад штита се налази овећа кацига са челенком а десно су војни амблеми, заставе, труба, копља, пушка са бајонетом. Испод читаве ове представе је орао са раширеним крилима, док су лево и десно од њега добош и топ. Орао у кљуну носи траку са натписом: „*Младен*“. Символичне претставе на печату означавају војну моћ, праведност и победу. При дну печата, испод траке са именом, налази се мала класицистичка камеја. Судаћи по томе и по начину израде овај печат је дело исте радионице као и монограмни печат Луке Лазаревића.

*Печат војводе Марка Катића*¹⁴ (сл. 15). Елипсастиг облика. Пречник по висини 3,7 см., по ширини 3 см. Израђен је од неке врсте челика. Има обликовану металну дршку вел. 6,3 см. На печату је угравирана хералдичка претстава пропетог лава са круном на глави. Ова представа уоквирена је елипсастим стилизованим оквиром. Унутрашњост поља изгравирана је плитким вертикалним линијама као шпрафирунгом. Легенда је урезана уз ивицу елипсе и гласи: *Марко Катић војвода болгарски*. Почетак и крај текста раздваја омањи крст у једном стилизованом оквиру. Хералдичка представа лава изврсно је резана, док су слова у легенди, иако имају стила, нешто несигурнија. Ово је печат Марка Катића који је после погибије свога брата Јанка Катића 1806. наследио његов положај војводе у нахији Београдској.¹⁵ Марко је погинуо 1810. године, те је према томе печат настао у времену између 1806. и 1810. Печат је радио неки гравер на страни, врло вероватно у Војводини, што се може закључити по типу представе и по начину израде. Тај мајстор начинио је једну грубу грешку у тексту па следствено томе и у хералдичкој представи. Порудбина печата бесумње је гласила на текст „Марко Катић војвода белиградски“, (како би се „београдски“ могло реконструисати по једном другом печату). Због своје слабе обавештености, а можда и због нечитког текста који је примио, мајстор је сматрао да је пронашао одговарајуће решење када је из Жефаровићеве Стематографије узео грб „болгарски“ и дословно га пренео на печат војводе Марка Катића.

*Печат Стојана Чујића*¹⁶ (сл. 16). Елипсастиг облика. Пречник по висини 2,6 см. а по ширини 2,3 см. Израђен је од месинга. Има металну фазонирану дршку дужине 5 см., са рупом за алкицу. Тип је

¹³ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 147. Печат је поклоњен Народном музеју 1887. године а 1955. предат је Музеју првог српског устанка.

¹⁴ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 507.

¹⁵ Ј. Арсенијевић, *Историја српског устанка*, I—II, Београд, 1888, 1889, 218, 998.

¹⁶ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 512.

грбовног печата. У центру се налази српски грб, крст са оцилима, изнад којег је шлем са круном а сасвим при врху савијена рука са исуканом сабљом. Са једне и друге стране грба постављене су заставе, а испод њих топовске главе и ђулад. Легенда је исписана на траци из неколико делова а у целини гласи: *Мачве Сшојан Чуиш ишјашчник*. Сав је печат у извијеним и кривим линијама и типичан је пример барокно стилизованог печата. Гравер се плашио празног простора, па је настојао да читаву површину печата испуни разним детаљима. Тако је у простор око шлема и круне поставио чисто барокну орнаментику. У занатском погледу овај печат је добро изведен. Судећи по стилу он је израђен у Војводини.

*Карађорђев званични печат*¹⁷ (сл. 17). Овалног је облика. Пречник по висини 2,8 см. по ширини 2,6 см. Израђен је од месинга. Дршка је од истог материјала и профилисана. Печат је монограмног типа. По средини печата смештен је овални штит са Карађорђевим монограмом (Г. П.). Изнад штита је кацига са круном, а сасвим у врху печата је хералдичка представа руке са исуканом сабљом. Око штита распоређени су војни амблеми и то топови, пушка, ђулад и укрштени догледи. Легенда је резана на траци која иде дуж ивице печата и гласи: *Коммендант фо Сервије*. Печат је вешто израђен, али са доста плитким резом. Иако нема праву чистоту класицистичких печата, он је по стилским карактеристикама најближи њима. Карађорђе је најчешће и скоро за цело време устанка употребљавао овај печат. Потребно је напоменути да је овај печат израђен у истој радионици и од истог гравера као и печат Јакова Ненадовића са истоветном легендом: *Коммендант фо Сервије* и монограмом *ЈСФ* (Јаков Стефановић).¹⁸ То се може закључити веома лако, јер су изгледи печата врло слични, а и техничка обрада оба печата је идентична.

*Карађорђев прстен печат*¹⁹ (сл. 18). Плоча печата је округлог облика са пречником 2,3 см. Израђен је од старог сребра. Тип је монограмног печата. У средини печата, у једном кружном оквиру неправилног облика, урезан је Карађорђев монограм Г. П. Око монограма су постављени војни амблеми који се једва препознају због веома рустичне интерпретације. Испод монограма је година 1811, која представља годину израде овог печата. По ивици круга угравирана је легенда која гласи: *Верховни вожд народа сербско*. Карика прстена украшена је орнаментиком оријенталног карактера. Промер карике је толики да се овај прстен могао носити само на маломе прсту. Овај печат је доста невешто израђен. Рез је плитак, без тежње за пластичнијим облицима. Печаторезац је несигуран и у нацрту и код извођења. Слова су такође неправилно изведена. По свему судећи овај печат је рад неког домаћег кујунџије.

¹⁷ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 540. О проналаску овог печата писано је у Србским новинама од 16 маја 1872, а такође и у Гласнику СУД, XXXVI, стр. 4.

¹⁸ Архив САН; бр. 377; Државни архив Србије, ЗМП ИБ 4. Овај печат је понео прота Матија собом у Русију, ујесен 1804, али га је на путу од Харкова за Москву уништио (М. Ненадовић, *Мемоари*, Београд 1893, 137, 138. Јаков Ненадовић је имао касније један мањи али веома прецизно израђени печат (Државни архив Србије, ЗМП ИБ 43).

¹⁹ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 562. Овај печат поклонио је Народном музеју кнез Павле 1935. год. Године 1954. предат је Музеју првог српског устанка.

*Печат Магистрата београдског*²⁰ (сл. 19). Потпуно округлог облика. Пречник 3,2 см. Израђен је од месинга. Сачувана је само доња плоча која је некада имала и дршку. Тип је грбовног печата. По средини печата је српски грб а изнад њега лепо развијена круна. Легенда иде дуж ивице круга и гласи: *Печат магистрата београдског 1807*. Поља у коме се налазе оцила у српском грбу извучена су вертикалним линијама као неком врстом шрафирања. Печат је резао добар мајстор што се најбоље види по лепом облику слова и по чисто изведеним линијама цртежа. Година 1807. означава истовремено и оснивање магистрата и датум израде печата. Највероватније да је печат резан на територији Србије од каквог добеглог мајстора гравера или златара.

*Печат Магистрата грожанског*²¹ (сл. 20). Елипсастиг облика. Пречник по висини 3,9 см. по ширини 2,9 см. Има дршку са сачуваном алкицом за ношење. Израђен је од месинга. Тип је грбовног печата. По изгледу сличан је печату београдског магистрата, мада их није радио исти гравер. У средини печата у овалном пољу налази се грб Србије изнад којег је постављена овећа круна. Легенда је урезана по рубу печата и гласи: *Печат магистрата грожанског*. Испод грба је година 1811. Пошто је магистрат постојао и пре 1811. биће да ова година претставља датум израде печата. Магистрат ужички има напр. потпуно истоветан печат и годину 1808.²² а такође и руднички магистрат.²³

Печат Магистрата јоречког.²⁴ Овај печат је сасвим сличан печату Магистрата грожанског. Носи такође годину 1811. Легенда гласи: *Печат магистрата јоречког*. За њега је употребљен идентичан метални калуп као и за печат грожански. Очигледно је да су се магистратски печати више година израђивали на једном месту. Ови печати су врло једноставне израде. Слова су несигурна и изразито угласта, што је карактеристично за мање стручне гравере. Година 1811. и овде означава време настанка печата.

С. ШАКОТА

²⁰ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 69.

²¹ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 519. Налаз овог печата пропратиле су Србске новине (бр. 14 од 20. I. 1887) једним чланком у коме се каже да је печат нађен у кући Животе Палалијћа, синовца кнеза Палалије.

²² Државни архив Србије, ЗМП ИБ 25.

²³ Државни архив Србије, ЗМП ИБ 68.

²⁴ Музеј првог српског устанка, инв. бр. 522.